

(Ipoly)Ság és vára 1550

Hont vármegye a történelmi Magyarország legkisebb megyéi közé tartozott, székhelye, Ipolyság pedig talán a legkisebb megyeszékhely volt.

A megye Hont vára körül alakult ki, nevét is róla vette. Hont ma Nógrád megye települése, a helyén állt valamikor egy földvár, amelyet valószínűleg Hunt német származású lovag alapított, s egyben ő volt a vármegye első ispánja. A Hont–Pázmány (néhány leírásokban: Hontpázmány) eredetileg német nemzetség volt. Ősei, Hont és Pázmány lovagok I. (Szent) István idejében, hihetőleg Gizella királyné kíséretében jöttek be Magyarországra. (A tőlük származó nevezetes családok a Szentgyörgyi és a Forgách família.)¹ A német eredetű Hont személynév volt, tulajdonképpen jelentése *száznagy, hadnagy* (lásd: középfelnémet hunt = száz). A nevet a korabeli és későbbi oklevelek több alakban is rögzítették: Hunt (1075), Chunt (1156), Hunth (1290 előtt).²

Tehát Hont volt a vármegye első székhelye, névadója – a döntés társadalmi, katonai elv alapján történt. A földvár romlásával a 14. század elejétől (1329 után) előbb Drégely vára (első említése 1274: Dragul) lett a megye központja, majd annak török által történt ellete után a megyeszékhely átkerült Kemencére. Ezt a szokatlan nevű települést arról a patakról nevezték el, amely mentén épült. A szláv eredetű szó jelentése: köves (medrű) patak.³ Itt épült föl az első, valódi megyeháza, amely mind a mai napig áll, jelenleg iskola működik benne.

1806-ban a megyeszékhelyet (Ipoly)Ságra helyezték át. A városka az Ipoly folyó jobb partján, tőle északra terül el. Kiválasztásának szempontja valószínűleg a könnyebb elérhetősége, az egyházi szerepe, valamint az lehetett, hogy ez volt az akkori megye legnépesebb magyar települése. Természetesen meg sem közelítette más megyeközpontokét, hisz 1906-ban 4000, 1910-ben is csak 4206, zömmel római katolikus vallású személy élt a városban.

A település első említése vitatott. Egyesek szerint 1237-ben említik Saag néven egy IV. Béla által, Zólyomban kiállított oklevélben.⁴ A földrajzi nevek etimológiai szótára szerint 1244-ben írták le Sag alakban, de említés történik egy 15. században ártirt, erede-

-
1. *Akadémiai Kislexikon I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 780. p.
 2. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 605. p.
 3. Kiss Lajos: uo. 710. p.
 4. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város.* (Magyarország vármegyéi és városai 11.) Magyarország monográfiája. Budapest, 1906, 72. p.

tileg 1235-ben kelt okmányról is, ez utóbbi azonban nem maradt ránk. A *ság* köznév több magyar település nevében is előfordul, jelentése: *domb, erdős magaslat*. 1799-től a folyó mellékére utalva különböztették meg a hasonló elnevezésektől, ekkor kapta az előtagot. A magyar nyelvben ekkor az Ipolyság alak lett a hivatalos, ám a szlovák megőrizte a régít, mind a mai napig Šahy az elnevezése.⁵

A város történetét bemutató összefoglalások eléggé eltérő évszámokat említenek a településsel kapcsolatban. Ennek az lehet az oka, hogy három eseményt nem mindig különítenek el határozottan egymástól. Ezek: a város nevének írásos említései; a prépostság alapítási éve; a kolostor és a templom átépítése. Mindezt megzavarják a várról szóló feljegyzések is, noha ez időben jóval későbbi történés.

Jelen írás mindezt igyekszik jól elkülöníteni, szétválasztani, hogy feleletet tudjon adni a címben megjelölt témára.

Egyes lexikonok szerint a Hont nemzetség tagjai létesítették a 12. század elején a premontreiek kolostorát. E korai keltezés valószínűleg elírás, hisz magát a rendet alapították 1120-ban. Más források a dátumot későbbre teszik a prépostság fundálását illetően. Borovszky még így fogalmaz: „Mikor és ki által alapított a Boldogságos Szűzről elnevezett sági konvent és prépostság – oklevél hiányában nem tudjuk.” Valószínűleg a 12. század első felében, ezt bizonyítják a mostani templom román stílusú részei.⁶ Az első templom fennállása és stílusa azonban nem bizonyíték magára a rend meglétére is. A katolikus lexikon szerint 1235-ben alapította a Hont–Pázmány nemzetséghez tartozó Márton bán, aki – mivel nem volt gyermeke – a birtokait is a kolostorra hagyta, és a felszentelés alkalmával IV. Béla királynak ajánlotta föl.⁷ A prépostság történetét feldolgozó kutatók (Paterka Pál, Pálinkás Tibor) 1236–1238 közé teszik az alapítás évét, s megemlítik, hogy a felszentelésén részt vett Béla király is, aki nagy támogatója volt a premontrei rendnek.⁸ Birtokokat adományozott nekik, állítólag magát Ság települést is nekik ajándékozta. A későbbiek során is kedvelték királyaink a helyet, szívesen jártak ide vadászni. Mindezek fejében a szerzetesek megkapták az Ipoly-híd vámszedési jogát, később pedig a vásárszabadalmat, sőt pallosjoggal ruházták föl a községet. A konvent első pecsétje 1262-ben készült, az Angyali üdvözllet ábrázolta. A jelenlegi 1377-ből való, mivel az eredeti nem maradt fenn. Kezdetben prépostjainak még csak keresztnevük volt (a magyarban ekkor még nem alakultak ki a családnevek, csupán a 14–15. századtól öröklődtek), az első leírt prépost Roland volt (1244), az utolsó valódi, azaz ott élő pedig Fegyverneki Ferenc (1506/7–1534), aki közel harminc évig vezette a konventet. Halála után a kolostor az esztergomi érsek gondjaira lett bízva. A Magyar katolikus lexikon szerint az utolsó prépost Gubasóczy János volt (1688), aki feltehetően már Garamszentbenedeken élt. 1829-től pedig már csak a címet adományozta az egyházmegye.

5. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára...*, i. m. I. 632. p. és II. 434. p.

6. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város*, i.m. 72. p.

7. <http://lexikon.katolikus.hu/S/s%C3%A1gi%20Boldogs%C3%A1gos%20Sz%C5%B1z%20M%C3%A1ria%20pr%C3%A9posts%C3%A1g.html>

8. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/sk/museum_hungaricum_2/pages/003_Az_ipolysagi_boldogsagos.htm

A vár története szorosan összefügg a kolostor későbbi történetével. Ugyan a szakirodalom minden esetben várat említ majd Ságon, amint azonban a későbbiekben olvashatjuk, nem igazi, klasszikus értelemben vett várról, inkább valamiféle erődítményről beszélhetünk a városka életében.

Borovszky is említi a várat, mégpedig 1444-ben adja meg létének első dátumát. Ekkor Gyarmati Balázs és fiai megírigyelve a konvent virágzását, Bálint prépostot szerzetestársaival kiűzték a kolostorból, s azt várrá alakították át.⁹ Fenntartással kell fogadnunk ezt a gondolatot több szempontból is. Világi (katona) magyar személyek illet abban a korban ok nélkül nem mertek volna tenni, hisz a szerzetesek elűzése az egyházzal való komoly konfliktushoz vezetett volna. Egyáltalán miért lett volna szükségük egy kolostort várrá alakítani, milyen pénzből, kik tartották volna fenn – és sorolhatnánk a kérdéseket, kételyeket. Erre az állítólagos építményre a későbbiekben egy forrás sem tér ki.

Egészen más helyzet állt elő mintegy száz év elmúltával, amikor a törökök hazánkban mind északabbra vonultak. Miután a főváros, Buda, Esztergom, az érseki székhely és a közeli Vác is elesett, az udvar az 1546-ban kiadott törvényében megparancsolta a végvárak kiépítését, valamint a sági kolostort és a hozzá tartozó templomot erődítménnyé átalakítani. A „vár” első kapitánya Thuri György volt, 1550-től pedig Jakusich Ferenc lett.

Épp 1550-ből maradt ránk egy értékes, *latin nyelvű feljegyzés*, amelyet Némethy Lajos közölt és ismertetett 1897-ben.¹⁰ Az eredeti okirat akkor az esztergomi főegyház-megyei könyvtár irattárában volt megtalálható (Acta Kopácsyana III. 184.) Ezen írás három vár őrségét, létszámát, zsoldját, tisztjeinek a nevét is tartalmazza (Újvár – ma Érsekújvár, Drégely és Ság). Mindhárom a mindenkori esztergomi érsek gondozásában volt, az előző kettőt közvetlenül maga tartotta fenn. Viszont a sági vár karbantartása, katonaságának teljes ellátása a helybéli prépost feladata volt. A prépost, mint tudjuk, a püspöknél alacsonyabb egyházi rang, a premontrei kanonokrendek szerzetesházainak elöljárója. Jóval kevesebb ingatlannal és jövedelemmel bírt, mint egy megyéspüspök, és főleg mint az érseki rangot viselő esztergomi egyházi főpap. Ezért nem lehetett csekély feladat Poklostói prépostnak a Ságon levő erődítmény fenntartása, valamint a szerzetesrend tagjairól való gondoskodás.

Az okirat alcímében a castellum szó olvasható, amely a latin nyelvben inkább az erődnek, erődítménynek felel meg, az arx (vár) szó a későbbiekben sem fordul elő. Ennek ellenére a továbbiakban azt többször várként fogom említeni, mint a róla szóló eddigi források. Megjegyzem, ugyanakkor Drégelyt arx néven szerepelteti a korabeli feljegyző.

Az aláírásból kiderül, hogy a szöveget saját kezűleg írta az ispán, akinek a nevét nem ismerjük meg, mivel csupán N. betűvel rövidítette azt. Azt viszont megtudjuk, hogy egy Salm nevű egyén megbízása alapján íródott a dokumentum. Valószínűleg Niklas Salm (magyarul: Salm Miklós) grófról van szó, a bécsi udvari főkamarásról, aki ez év, azaz 1550 decemberében hunyt el.

9. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi városa*, i. m. 72. p.

Tekintsük át ezek után Ság védőinek névsorát 1550-ből, milyen adatokat ismerünk meg róluk, és milyen egyéb információkkal tudjuk utólag azt kiegészíteni.

A *várkapitány*, a kapitányi rangot viselő várparancsnok a horvát származású Jakusith (az okiratban Jakosith) Ferenc volt. Tíz lovas tartozott a közvetlen irányítása alá. A zsoldja havonta 34 aranyforint (florenus) volt, amit az élelmezésre, fegyverekre, ruházatra kapott. Egyébként 1560-ban Győr várának alkapitánya lett, tehát megmenekült a török támadás idején.¹¹

Valószínűleg az erődítmény létszáma indokolta azt, hogy két *várnagya* (a vár katonai parancsnoka) is volt az őrségnek. Pekry Gábor¹² és Vajda István szintén tíz-tíz lovasal bírt. Érdekes momentum, hogy a várnagyok zsoldját nem rögzítik pontosan. A leírás szerint (a prépostság részéről) a mindenkori esztergomi érseknek juttatott jövedelem egyharmad részét kapják fizetségül.

A névsorban ezek után kilenc *tiszt* (tüzér) következik:

8 lovassal Dombay Mihály¹³ és Papy Ferenc,

6 lovassal Östeleky János,

4-4 lovassal Bekefalvay (másképp: Bekefalusi) György, Kézy Lőrinc, Izdenczy Lázár, Dessewffy Jakab, Redneky János, és Chary György 8-8 aranyforint zsolddal.

Ugyanitt, Ság erődjében 50 *gyalogos* teljesített szolgálatot havi 2-2 aranyforint fizetség fejében. Végül négy *tizedest* sorol be név nélkül a lajstrom 12-12, összesen 48 aranyforint zsolddal.

A korabeli okirat szerint tehát mégsem lehetett jelentéktelen Ság település vára, hisz a falain belül 130 hivatásos, azaz fizetett fegyveres tartózkodott állandóan.

Közeledő veszély esetén – a kor szokása szerint – az erődítménybe költöztek be a városka és a környező falvak lakói is, mintegy menedéket keresve. Ilyenkor a megfelelő korú férfinép teljes létszámban részt vett a védelemben (mint ismert, sok végvár esetében még a nők is), tehát a védők száma több százra emelkedett egy ilyen eléggé felszerelt várban. (A felszereltségre utal a bombardá szó is, amely bombázót jelent. Nem tudjuk, hogy ez csupán kőhajító szerkezet volt-e, vagy már mozsárágyú, mivel az a leírásból nem derül ki.)

Hogy mennyibe került a sági prépostnak a 128 személy (ugye a két várnagyot az esztergomi érseknek küldött jövedelemből fizették) pénzbeli ellátása, az a leírás alapján könnyen kiszámítható: havonta 254 florenusba.

Az olvasó azonnal felteheti a kérdést, vajon mekkora lehetett 1550-ben egy aranyforint vásárlóértéke. A témát még megközelíteni sem lehet mai szemmel nézve. Teljesen más dolgok számítottak akkor értéknek. Egy háztartásban a nélkülözhetetlen

10. Némethy Lajos: *Ujvár, Drégely és Ság esztergomi érseki várak zsenge korából*. Történelmi Társ, 1897, 545–552. p.

11. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1859, V. 288. p. (A család- és keresztnéveket a mai helyesírás alapján közöljük.)

12. 1552-ben, az események után Erdélyben telepedett le. Idővel Udvarhely és Háromszék főkapitánya lett. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. IX. 200–201. p.

13. 1552-ben a palásti (Plášťovce) csatamezőn esett el a törökök elleni ütközetben. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. III. 348. p.

só, a méz; a katonáembernek a ló, a fegyverek, az akkori megfelelő ruházat. Feltételezhetjük, hogy egy nemesi származású várkapitány vagy várnagy a 16. századi kor elvárásai igényeinek megfelelően jól megfizetett ember lehetett.

Drégely várának eleste után (az ostrom négy napig tartott: 1552. július 6–9.) hamarosan a török seregek bevették és feldúlták Ság várát is (1552. július eleje). A kolostor szerzetesei Garamszentbenedekre menekültek, és velük ment az erődítményt fenntartó sági prépost, Poklostói Mátyás is.¹⁴ Ság kétszer volt török kézen: 1552–1595 között, majd 1625-től Buda 1686-os visszafoglalásáig. Ezután az erődítményrészt elbontották, csak a romos kolostor és templom maradt meg, így Ság vára mára csupán írásos emlék.

A jelenlegi kolostor már a 17. század végén épült a korábbi maradványainak felhasználásával, majd ezt 1736-ban átalakították. A hajdani templom újjáépítésére pedig 1734-ben került sor, a réginek egyes részeit megőrizve (például a portálé), de már barokk stílusban.

A latin nyelvű dokumentum megfogalmazása és írása után 460 évvel megállapíthatjuk, hogy Ság városka a kis népessége ellenére is fontos szerepet töltött be az egyházi, társadalmi, politikai életben a korabeli Magyarországon.

14. Nagy Iván szerint a prépost keresztnéve Máté volt. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. IX. 1862, 395. p.